

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Перший розділ – **“Еволюція соціал-демократії як предмет дослідження”** – присвячений історіографічному та історико-теоретичному аналізу предмета дослідження. У першому підрозділі – *“Міра розробки теми і наукові джерела”* – формулюється постановка проблеми еволюції, розглядаються точки зору щодо еволюції соціал-демократії.

У підрозділі зазначається, що тема еволюції соціал-демократії привертала увагу ще радянських дослідників. Її дослідженню, а саме – еволюції теорії та практики СДПН та ЛПВ, були присвячені роботи Б.С. Орлова, С.П. Перегудова, Ж.Ф. Осадчій, Н.Е. Овчаренко. Їх характеризує погляд на шлях соціал-демократів, які відійшли від вчення К. Маркса та вступили на позиції погоджування з правлячим класом, як на шлях зрадників. Намагання М. Горбачова “перебудувати” науковий соціалізм у демократичний знайшло відображення у ставленні до європейських соціал-демократів. Роботи цієї доби характеризує вже доволі терпиме відношення до них, прагнення до діалогу та намагання знайти свій, оригінальний шлях до соціалізму.

Увага до еволюції соціал-демократії у наш час багато в чому була обумовлена виникненням нового синтезу соціал-демократичних і ліберальних ідей у середині європейської соціал-демократії наприкінці ХХ ст. Поряд з дослідженнями, які акцентували увагу на конвергенції політичних ідеологій, універсалізації теорії та практики політичних партій, з’явилась точка зору, що еволюція соціал-демократії виявилась ліберально орієнтованою. У когорті таких авторів, як Т. Майер, С. Міллер, Х. Потхофф, Р. Куперус, Й. Кендел, автор дисертації відзначає французького дослідника Дж. Грюн-берга і його роботу “Соціалізм і лібералізм”. Дж. Грюнберг вдало відокремлює еволюцію взаємовідносин соціал-демократичної теорії з політичним лібералізмом і економічним. Даючи невеликий аналіз ліберальних “придбань”, Дж. Грюнберг не пояснює причин такого ходу подій. Розв’язанню проблем, викликаних глобалізацією, а також проблемі постіндустріальної трансформації західних суспільств присвячені роботи У. Хаттона, К. Кильюнена, У. Бека.

Одним з перших авторів, який вдався до глибокого аналізу змін у постіндустріальних західних суспільствах, визначив основні фактори, що впливають на розвиток економічних і політичних відносин у суспільствах, та запропонував лівоцентристським партіям оригінальний шлях розвитку, став англійський соціолог Ентоні Гідденс.

Причинам виникнення соціал-демократії, як суспільно-політичного руху і як ідейно-політичної течії, розгляду ставлення її традиційної ідеологічної платформи присвячений другий підрозділ – *“Соціалізм і соціал-демократія. Опис ключових соціал-демократичних категорій”*.

Доведено, що народження соціалізму як ідейно-політичної течії

пояснюється історичними умовами XIX століття. Незважаючи на велику кількість різноманітних теорій, які прагнули вирішити болюче соціальне питання в XVIII-XIX ст., тільки Карл Маркс та Фрідріх Енгельс розробили теорію, вплив якої на робітничий рух був могутнім і довготривалим. Фактично вони запропонували два погляди щодо руху до соціалізму. Перший, радикальний, більш відомий, та хронологічно більш ранній, розумів соціалізм як діалектично обумовлений етап історії, який змінить капіталізм і буде передувати комунізму. Друга точка зору, яка виникла хронологічно пізніше, припускала, що соціалізм як певний суспільний устрій, заснований на принципах справедливості, свободи і рівноправ'я, можна побудувати і у рамках парламентської демократії. Ці ідеї не отримали у К. Маркса і його послідовників подальшого розвитку.

Виникнення іншого розуміння соціалізму, як певного ідеалу, чи процесу реформ по максимальному і гармонійному досягненню основних потреб людини, сформульованих у вигляді основних цінностей, є заслугою ревізійоністів, перш за все, Едуарда Бернштейна, і творців концепції "етичного соціалізму", найбільш впливовою фігурою серед яких треба вважати гуманіста Віллі Айхлера. Ідеологічною платформою соціал-демократії, яка прагнула втілювати на практиці цінності свободи, справедливості і солідарності, у середині XX ст. стало реабілітоване бернштейніанство, покладене в основу концепції "етичного соціалізму".

Таке розуміння соціалізму об'єднало усі європейські політичні партії, що позиціонувалися як соціал-демократичні. Разом з тим, у західноєвропейському соціал-демократичному таборі існують і виражені національні особливості. Вони розглядаються у третьому підрозділі – *"Сучасна західноєвропейська соціал-демократія: два полюси тяжіння"*. Не дивлячись на зближення в рядах західної соціал-демократії, єдиної, уніфікованої моделі немає. Може йтися про, щонайменше, чотири моделі суспільного розвитку, до яких тяжіють ті або інші партії: британську, німецьку, французьку, скандинавську. Дисертант зазначає, що усю західноєвропейську соціал-демократію об'єднує прагнення до нового компромісу між своїми старими цінностями і ліберальною інерцією, під якою ми розуміємо розширення свободи в різних областях людської діяльності.

У двох наступних розділах дається історико-політологічний аналіз діяльності двох соціал-демократичних партій, які є доволі різними за традиціями, але погляди яких опинилися дуже схожими у кінці XX століття.

Так у другому розділі – **"Соціал-демократія та політичний лібералізм"** – висвітлюється проблема співвідношень соціал-демократії та цієї іпостасі лібералізму на прикладі СДПН і ЛПВ. У першому підрозділі – *"Від радикального марксизму до реформізму і ревізійонізму"* – аналізується відхід СДПН від тривалого впливу марксизму. Мова йде, перш за все, про еволюцію

відношення до такого винаходу ліберального руху, як парламентська демократія. Зазначається, що з моменту виникнення СДПН у 1863 р., її головним засновником Ф. Лассалем було закладено ліберально-демократичну, антиреволюційну тенденцію, у відповідності з якою держава розглядалася як позитивна форма організації суспільства. По К. Марксу, держава за своєю суттю є тільки інструментом у руках економічно пануючого класу, який пригноблює інший. Лібералізм для К. Маркса і його послідовників був ідеологією, історично породженою капіталістичним суспільством і пристосований обслуговувати корисливі інтереси буржуазного класу. Звідси виникає негативне відношення до лібералізму як до головного ідеологічного ворога пролетаріату.

У кінці XIX ст. суперечність радикального марксизму в теорії та парламентській діяльності багатьох соціал-демократичних партій на практиці відбилася на їх відношенні до ліберальної ідеології. Якщо в теорії лібералізм відкидався, то на практиці соціал-демократи все більше “вросли” в політичну систему, створену багато в чому за зразками політичного лібералізму. Одним з перших спробував привести теорію відповідно до практики засновник ревізіонізму Е. Бернштейн. Розуміючи лібералізм як всесвітньо історичний рух за свободу, він давав зрозуміти, що його спадкоємцями в однаковій мірі є і ліберальні буржуазні партії, і соціалістичні. Підвести теоретичну базу під соціалізм, який все більш лібералізувався, прагнув і італійський антифашист Карло Росселлі. Доведено, модель “ліберального соціалізму” К. Росселлі – це соціалізм в умовах демократії і парламентаризму.

Дисертант підводить висновок: у 20-х – 30-х роках XX ст. дві провідні соціал-демократичні партії Європи виявилися повністю інтегрованими в партійно-політичні, парламентські системи своїх країн.

У другому підрозділі – *“Перехід на позиції “етичного соціалізму” та народження “нового лейборизму” – подальша лібералізація соціал-демократії”* – йдеться про подальший аспект еволюції, а саме – отримання вищезгаданими партіями таких типових рис “буржуазних”, ліберальних за своєю суттю партій, як надкласовість, світоглядна відкритість. Перехід СДПН на позиції “етичного соціалізму” був пов’язаний з іменами таких визначних соціал-демократичних діячів, як Г. Екерт, К. Шумахер, Е. Олленхауер, В. Айхлер, К. Шмідт, Г. Вайссер. Визначною подією і логічним завершенням післявоєнної програмної дискусії слід вважати 1959 р. і Годесберзьку програму СДПН. Відсутність ідеологічних рамок і прагматизм давали можливість швидко і адекватно реагувати на зміни в суспільстві. Відбувся світоглядний поворот від класової ідеології до загальнолюдських етичних цінностей. Соціалізм оголошувався соціальним рухом, що має як орієнтири основні загальнолюдські цінності. Автор дисертації доводить, що теоретична модель сучасної соціал-демократії, яка спирається на “основні цінності”, за своєю суттю є ліберальною.

На відміну від СДПН, ЛПВ не випробувала на собі процесу деідеологізації. Зміна іміджу з робочої на народну партію і переорієнтація на індивідуалістичні цінності – ось ті елементи політичного лібералізму, які увібрав у себе лейборизм. Даний етап у його розвитку починається зі створення т.з. “нового лейборизму” на початку 80-х років. Народження “нового лейборизму” пов’язано з іменами таких партійних діячів, як Н. Кіннок та Т. Блер.

Новітні концепції суспільного розвитку, що були взяті на озброєння соціал-демократами, розглянуті у третьому підрозділі – *“Третій шлях” і “Нова середина” – апогей лібералізації соціал-демократії наприкінці ХХ століття*”.

В умовах максимального зближення програмних установок провідних політичних партій Європи була потрібна нова концепція соціал-демократії. Фактично на цю роль була прийнята концепція “третього шляху” Е. Гідденса. Німецький варіант “третього шляху” поміж соціал-демократизмом та неолібералізмом – так звана політика “нової середини”. “Нова середина” – це нова соціальна група, близька по-своєму достатку до традиційних середніх прошарків, але з переважаною орієнтацією на індивідуалізм та постматеріальні цінності. “Новий середній клас” з середини ХХ ст. став складати основу західноєвропейських суспільств. Відповідно до цього, пріоритетними для послідовників демократичного соціалізму стали індивідуалістичні, постматеріальні цінності.

Взаємовідносини з економічним лібералізмом розглядаються у третьому розділі – **“Соціал-демократія і економічний лібералізм”**. У першому підрозділі – *“Еволюція економічних поглядів германської соціал-демократії”* – автор деталізує принципові розходження німецьких соціал-демократів й адентів лібералізму та розглядає поступове зближення цих двох альтернатив.

Головною суперечністю між марксизмом, який мав найбільший вплив на соціалістичну економічну теорію в середині ХІХ ст., і економічним лібералізмом було відношення до приватної власності, та відповідно, ринкових відносин.

На практиці, отримавши реальну владу, соціал-демократи не стали проводити свою пропаговану десятиліттями економічну політику. Капіталістичні ринкові відносини фактично приймалися, позначилася тенденція не ліквідувати їх, а згладжувати соціальні суперечності шляхом активних дій з боку держави. Цієї меті була присвячена концепція “організованого капіталізму” Р. Гільфердінга. З ідеями “економічної демократії” також виступали Ф. Нафталь, Ф. Тарнов.

Логічним продовженням теоретичного дрейфу від марксизму до традиційно ліберальних уявлень про ринкове господарство стало прийняття Франкфуртської декларації Соцінтерну в 1951 р. У ній міжнародна соціал-демократія виклала основні принципи демократичного соціалізму:

еволюційний шлях до соціалізму, упор на тісний взаємозв'язок між соціалізмом і демократією, допущення капіталістичної економіки разом з суспільною, розвиток економічної демократії. Таким чином, соціал-демократи наближались до концепції “соціального ринкового господарства”, яка втілювалась у життя консервативними партіями Німеччини.

Дисертант звертає увагу на те, що еволюція економічних поглядів соціал-демократії відбувалась у тісному зв'язку з тенденціями у розвитку світової економіки. Післявоєнні пошуки соціал-демократів альтернативної марксизму еконо-мічної моделі побудови соціалізму привернули їх увагу на теорію ліберального економіста Дж. Кейнса. Його теорія передбачала активну фінансову політику держави, соціальні реформи, великі асигнування в суспільний сектор. Реалізації теорії Дж. Кейнса сприяв післявоєнний економічний зріст, який багато в чому пояснювався екстенсивним характером розвитку світової економіки за рахунок підвищеного використання всіх видів ресурсів при тому, що ціна ресурсів на світових ринках була низькою.

Об'єктивні процеси у світовій економіці, зміна кон'юнктури, вже в 80-ті обумовили кризу кейнсіанства. На стику 70 – 80-х рр. у більшості розвинених країн Заходу з ринковою економікою відбулося зрушення вправо як в ідеології, так і в соціальній політиці. Відповіддю на ці процеси вже у кінці XIX ст. стала чергова ревізія економічної платформи соціал-демократії, наслідком якої стала зміна традиційної соціал-демократичної платформи на більш актуальну, засновану на економічній теорії монетаризму.

У цьому плані не є виключенням і Великобританія. Лейбористська партія, яка досліджується у другому підрозділі – *“Еволюція економічних концепцій лейборизму”* – пройшла довгий шлях від сповідання широкої націоналізації і кейнсіанства до включення в свою економічну теорію і практику методів монетаризму і неоконсерватизму.

Перейнявши значну частину теоретичного матеріалу з арсеналу фабіанського суспільства в період після Першої світової війни, лейбористи перейшли від простого прокламування неминучості соціалізму в результаті стихійного розвитку капіталізму до ідей проведення низки соціально-економічних заходів, що далеко йшли, направлених на досягнення соціалістичної мети. Теорія Дж. Кейнса про регульований капіталізм лягла в основу загального підходу лейбористів до проблем післявоєнного розвитку англійського суспільства і всієї їх практичної діяльності по перетворенню англійського капіталізму.

Після “лівого крену” і поразки партії на виборах до парламенту в 1983 р. в історії лейборизму починається новий етап, що завершився народженням ідеології “нового лейборизму”. У квітні 1995 р. новому лідеру партії Т. Блеру вдалося відмінити ст. 4 Статуту партії, в якій мовилося про право на

усуспільнення засобів виробництва. Цей крок істотно змінив зовнішність партії, а також зіграв значну роль у залученні до неї інтересу з боку представників великого бізнесу, що традиційно орієнтувалися на торі.

Таким чином, у кінці ХХ століття ЛПВ фактично опинилася на одній економічній платформі з консерваторами, а СДПГ – з християнсько-демократичним блоком. Причини конвергенції ліберальної і соціал-демократичної економічної моделі розглядаються у третьому підрозділі – *“Ліберальний соціалізм в контексті конвергенції ідеологій”*.

Доведено, що існування в одному соціально-політичному і соціально-економічному просторі обумовило процес наближення двох ідеологій. Характер цього простору в кінці ХХ ст. визначали два чинники – глобалізація і індивідуалізація. Глобалізація обумовила небувалу конкуренцію між економічно розвиненими країнами. При цьому простір для економічного маневрування значно звужився. Межа між найнятим робітником і працедавцем завдяки індивідуалізації стала досить розмитою. Відповідно, згладилися і економічні розбіжності. Наближення двох прошарків відбулося також завдяки змінам у сфері внутрішніх цінностей – поширенню індивідуалізму. Як результат, зміни в структурі європейського соціуму і його цінностей привели до орієнтації лібералів і соціал-демократів на одну соціальну базу, до представництва і захисту її інтересів. Також зазначено, що новим чинником зближення двох ідеологій стали “нові політичні питання”, яких не існувало в ті часи, коли класичні політичні і економічні схеми лівих і правих придбали традиційну популярність.

У останньому четвертому розділі – **“Ліберальний соціалізм – ідеологічна платформа демократичного соціалізму в ХХІ столітті”** – визначаються причини лібералізації соціал-демократії, аналізуються наслідки цього поступального процесу, дається характеристика і визначаються моделі розвитку сучасної української соціал-демократії.

У першому підрозділі – *“Причини лібералізації”* – дисертант доводить, що лібералізації соціал-демократії в кінці ХХ століття передувала лібералізація західного суспільства, під якою ми розуміємо розвиток ліберальної демократії, лібералізацію економічних відносин, посилення індивідуалістичних тенденцій у сфері людської свідомості, в сумі – розширення свободи індивідів у різних сферах життєдіяльності суспільства. Причину лібералізації західних суспільств, на думку автора, можливо шукати в двох сферах людського буття – матеріальній та ідеальній.

Представники об’єктивного ідеалізму пояснюють глибинні процеси історії подіями, що відбуваються в свідомості людей або у сфері ідей, оскільки саме свідомість переробляє світ по-своєму образу і подібності. У відповідності з матеріалістичним розумінням, лібералізація західного суспільства була обумовлена ланцюгом “науково-технічна революція (зміна

типу матеріального виробництва) – нові економічні відносини – нові соціальні відносини – нові політичні відносини”. Проте як матеріальний світ не може розвиватися незалежно від свідомості, так і свідомість не може розвиватися незалежно від матеріального світу. Звідси автор приймає точку зору про нерозривність двох вказаних сфер людського буття і не прагне розділяти даний об’єкт дослідження на дві частини.

Автор вважає, що відповідь на питання, чому соціал-демократія прийняла положення лібералізму, закладена у ревізійній суті соціал-демократії. Вибір був зроблений на користь наступного шляху: пристосовуватися до умов, що змінилися, і періодично приводити власну теорію у відповідність з практикою.

У другому підрозділі – “*Соціал-демократія на початку XXI століття: проблеми після трансформації*” – здійснюється аналіз проблем, з якими зіткнулася оновлена соціал-демократія.

Головною особливістю останнього крупного теоретичного оновлення соціал-демократії є те, що в результаті фактично зникли істотні відмінності між нею і традиційними лівими партіями, її ідентичність стала досить розмитою.

Автор виділяє три можливих шляхи подальшого розвитку соціал-демократії. Перший варіант – можна чекати подальшого дрейфу в напрямі лібералізму і повної конвергенції з ним. У другому варіанті можна припустити, що, досягнення стійкого економічного зростання може принести активнішу політику перерозподілу доходів, ренесанс егалітаристських поглядів і дещо ширше представництво інтересів найнятих робітників. Третій варіант – повернення до кейнсіанства, націоналізації, колективістським цінностям, бачиться дуже маловірогідним.

Українські соціал-демократичні реалії розглядаються у третьому підрозділі – “*Сучасна українська соціал-демократія. Три “ідеальні” типи розвитку*”. Автор доводить, що в набагато більшій мірі можна говорити про стратегічну близькість між українською соціал-демократією та західноєвропейською, чим про тактичну. Дисертант приходить до висновку, що на початку XXI ст. Соціалістична партія України є єдиною партією, здатною продуктивно просувати в українському суспільстві соціал-демократичні цінності та ідеї.

Автор вважає, що в своєму розвитку українська соціал-демократія повинна пройти три “ідеальні” типи, визначених як опозиційний, програмний, урядовий.

Опозиційний. Соціал-демократія потребує демократичного середовища, без неї існування соціал-демократії немислиме. Звідси основна соціал-демократична мета на цьому етапі – становлення в країні демократії, боротьба з авторитаризмом, олігархією, квазідемократією.

Програмний. Період, що характеризується наявністю демократичного середовища, відкритістю політики. На цьому етапі істотне місце в політичному житті суспільства відіграє боротьба ідеологій і програм соціально-економічного розвитку країни. Враховуючи досвід європейської соціал-демократії, автор вважає перспективним стратегічне партнерство між українською соціал-демократією і громадськими організаціями. Громадські організації повинні виконувати роль сполучної ланки між політичною партією і цивільним суспільством.

Урядовий. Соціал-демократична партія перебуває при владі. Основна мета – послідовна реалізація основних соціал-демократичних цінностей.

У **висновках** підбиті основні підсумки дослідження, сформульовані теоретичні положення і практичні рекомендації.

1. Автор приходить до висновку, що розробка окремих аспектів еволюції соціал-демократії не призвела до виникнення цілісного бачення цього процесу, чіткого визначення основних чинників еволюції.

2. Лібералізація теорії і практики соціал-демократії полягає в політичній сфері:

- у визнанні позитивної ролі держави як можливого арбітра у вирішенні соціальних конфліктів;
- у визнанні парламентської демократії і демократичної республіки як форми здійснення політичної влади;
- у відмові від монополії марксизму на користь “основних цінностей”;
- у переході соціал-демократичних партій з класових на загальнонародні позиції;
- нарешті, в кінці ХХ ст. – у визнанні пріоритетності індивідуалістичних цінностей перед колективістськими.

В економічній сфері:

- у беззастережному визнанні права приватної власності;
- у визнанні ефективності ринкового господарства;
- в кінці ХХ ст. – майже повному запозиченні ліберальних економічних рецептів (теорія монетаризму).

3. Дисертант виділяє дві головні причини “лібералізації” соціал-демократії. По-перше, це лібералізація західноєвропейського суспільства. По-друге, лібералізація соціал-демократії базується на установці на ревізіонізм – традиції приводити власну теорію і практику у відповідність з суспільною реальністю.

Причини лібералізації західного суспільства можуть бути розглянуті з двох точок зору: ідеалістичною і матеріалістичною. Виділено третю точку зору: еволюція матеріальних та ідеальних форм буття протікає в соціумі двоєдино, обумовлюючи один одного.

Визначено, що розвиток західноєвропейської соціал-демократії обумовлює діалектичний процес єдності і боротьби протилежностей: знаходження у влади і опозиційність. Знаходження у влади загрожує встановленням у систему, обмежує сферу мислення і сферу дій. У той же час, опозиційність дає могутній поштовх до пошуку нових ідей, концепцій, шляхів розвитку, але виключає можливість їх реалізації на практиці. Історична традиція (прагнення до загального блага) та

імідж соціал-демократії робить її найбільш схильною до вказаної діалектичної суперечності. Про це яскраво свідчить стан західноєвропейської соціал-демократії наприкінці XX – початку XXI ст.

4. Головною особливістю соціал-демократії кінця XX ст. стала орієнтація на конвергентну модель розвитку, що поєднує як деякі колишні елементи соціал-демократичних програмних установок, так і абсолютно нові підходи в політиці і економіці. Доведено, що основними чинниками внутрішньосистемної конвергенції ліберальної і соціал-демократичної ідеології, є глобалізація, індивідуалізація та “нові політичні питання”.

Характерною рисою останнього крупного оновлення теорії і практики соціал-демократії стало те, що вона впритул наблизилася до свого основного ідеологічного і політичного опонента – ліберально-консервативним партіям. Разом з вигодами (розширення соціальної бази), це принесло і нові труднощі. Однією з головних проблем стала проблема розмивання власної ідентичності. Важливим наслідком зміни партійного профілю стало загострення екзистенціального конфлікту всередині самої соціал-демократії. Громадяни звикли бачити в соціал-демократії силу, націлену, перш за все, на забезпечення соціального прогресу. Тому прагматична практика 90-х р. XX ст. – початку XXI нанесла важкий удар по іміджу соціал-демократії.

5. Дисертант виводить трансформаційні моделі соціал-демократії в найближчому майбутньому. По-перше, можна чекати подальшого дрейфу в напрямі лібералізму і повної конвергенції з ним, аж до перетворення соціал-демократичних партій у тривіальні ліберально-консервативні партії. По-друге, підготувавши ґрунт для подальшої модернізації суспільства, економіки і соціальної сфери, створивши більш-менш відпрацьовані механізми регулювання, соціал-демократи тимчасово підуть з європейського політичного Олімпу. За певних обставин, перш за все, це сприятлива світова кон'юнктура, економічний зріст, можна чекати більш широкого і послідовного пред-ставництва інтересів найманих працівників. Повернення до кейнсіанства, націоналізації, колективістським цінностям, бачиться дуже маловірогідним.

6. Розвиток і перспективи соціал-демократії в Україні обумовлені розвитком демократії в нашій країні. Розповсюдження політологічних знань, боротьба з політико-правовим нігілізмом стають одними з найактуальніших завдань для українських есдеків. Розширення соціальної бази української соціал-демократії та її впливу, дисертант бачить можливим за рахунок всебічної підтримки громадянської ініціативи та тісної співпраці з громадськими організаціями.